

ФІЛОСОФСЬКА ФУНКЦІЯ ПЕЙЗАЖУ В ПІЗНІЙ ЛІРИЦІ Б.ПАСТЕРНАКА

Ключові слова: лірика, пейзаж, філософія.

Пейзаж – одна з ключових текстових категорій, яка відіграє велику роль у створенні цілісної картини світу митця і впливає на розвиток тем, образів, мотивів, просторово-часових характеристик твору. З перевагою авторської свідомості у літературі першої половини ХХ століття зображальні функції пейзажу втрачають провідні позиції, натомість описи природи стають для митців особливим засобом осмислення світобудови та місця людини в ньому.

Метою статті є дослідження філософської функції пейзажу в пізній ліриці Б.Пастернака – одного з найяскравіших майстрів-пейзажистів Срібного віку. Зазначена проблема є актуальною в сучасному літературознавстві, оскільки ще не отримала системного і цілісного вивчення.

Природа в ліриці Б.Пастернака не існує відокремлено. В пізній ліриці поета (у центрі нашої уваги збірки «На ранніх поездах» (1943) та «Когда разгуляется» (1959)) природа показана як відображення розмаїтого життя. Змальовуючи весни й зими, дощі й світанки, поет розповідає про природу самого життя як екзистенції, як багатогранного й рухливого буття, сповідаючи безмежну віру в життя, яка є домінантною в його поезії. За влучним спостереженням В.Мусатова, Б.Пастернак «розумів і відчув приро-

ду як сферу, у якій людина фізіологічно-відчутно і духовно-переконаливо пізнає чудо власного буття, цілісного й нічим не обмеженого. І це було повернення до пушкінської традиції – до пушкінського благословення буття» [2, с.412].

Поет сприймає і розуміє природу як саме життя, віру в яке він оспівує протягом усього творчого шляху. Життя для нього – щось вічне, абсолютне, безперечне. Це велике диво, перед яким він спиняється, неначе зачарований власним відкриттям:

*Где я обрывки этих речей
Слышал уж как-то порой прошлогодней?
Ах, это сызнава, верно, сегодня
Вышел из роуци ночью ручей.
Это, как в прежние времена,
Сдвинула льдины и вздулась запруда.
Это поистине новое чудо,
Это, как прежде, снова весна.
.....
Это она, это она [4, т.2, с.37].*

Уся багатогранність життя знаходить своє відображення в природі, яка у Б.Пастернака неначе творить, думає, відчуває. Уподібнення природи людині в поезії Б.Пастернака досягає такого рівня, що пейзаж виступає в ролі певного ідеального початку. Людина визначається природою і порівняно з нею знаходить своє місце у суперечливому світі.

Пейзаж допомагає поетові виразити власний погляд на життя, розкрити розуміння деяких філософських категорій. У вірші «Когда разгуляется» (1956) Б.Пастернак зумів відобразити діалектику життя, його мінливість, світлі й темні миті. Світ природи, як і буття, емоційний (небо «празднично», «торжества полна трава»), розмаїтий, що виражається порівняннями («Большое озеро как блюдо» [4, т.2, с.86], «скопление облаков» – «горные ледники», «Просвечивает зелень листьев, / Как живопись в цветном стекле» [4, т.2, с.86]), грає безліччю кольорів («белой грудой», «синева», «зелень листьев» тощо).

Високим ідеалом тут є сонце, що дає нове життя, наповнює його сенсом, отже, є джерелом існування. Поет уявляє всесвіт у вигляді собору, банею якого є небо з філософським змістом вічності, а серединою – простір землі. Природа, за словами автора, – це «тайник вселенной», куди не кожен може зазирнути. Проте йому (як поетові) інколи це вдається, і він ладен завжди писати про це. Г.Померанц влучно помітив різницю між способом зображення пейзажу різних періодів творчості Б.Пастернака: «Ранній Пастернак закоханий у природу, він захлинається нею як жіночою красою, він тоне у весняному розливі. Пізній Пастернак знаходить тиху музику космічної літургії <...> Природа і собор зливаються в єдине ціле. Природа ніби стихійно несе в собі образ храму і знаходить у храмі своє завершення» [5, с. 21-22].

Образ сонця у Б.Пастернака пов'язаний з перехідними етапами життя природи й людини (осінь або весна) і з міркуваннями, котрі виникають у зв'язку з цим, про плинність часу, вічність.

Розгорнуте метафоричне уподібнення соснового лісу морю у вірші «Сосны» (1941) дозволяє поетові втілити думку про безсмертя людини. Ліричний герой удивляється

у безмежні простори неба (вічне життя), що видаються йому морем. Вхід до лісу подібний до входу в інший світ, який можливий тільки після смерті. Довколишня природа зачаровує ліричного героя й неначе зупиняє динамічний час, тому у вірші переважають слова «бессмертные», «от смерти освобождены». Простір соснового лісу має одну, лише йому властиву ознаку – відсутність часу (час стоїть). Тому виникають асоціації лісу з образом раю (майбутнього, сподіваного після смерті). Тож Б.Пастернак уважав, що в органічному єднанні з природою людина набуває безсмертя. Як у житті природи ніколи не буває кінця, і кожне вмирання означає нове народження й перехід до нової якості, так і в житті людини, на думку Б.Пастернака, немає остаточної зупинки. Пейзаж допомагає розкрити світоглядну позицію поета, його концепцію єдиного світу.

Започаткована ще в 1930-х роках тенденція до простоти висловлювання поглиблюється на пізньому етапі творчості Б.Пастернака. У такий спосіб, природним шляхом, митець намагався «во всем <...> дойти до самой сути».

*В траве, меж диких бальзаминов,
Ромашек и лесных купав,
Лежим мы, руки запрокинув
И к небу головы задрав [4, т.2, с.23].*

«Ми впізнаємо окрилену, пружну енергію вірша раннього Пастернака, – пише А.Якобсон, – його ритміку, його вільний політ, але при цьому яка простота і прозорість! Невимушеність, природність поетичної мови сягає тут мислимої межі» [6, с.77]. Ще більшої простоти й прозорості, близької до афористичності, досягає Б.Пастернак у пізній ліриці. Словесні вирази поета схожі на сконцентровані формули, висновки, що є результатом його філософських міркувань.

Стильовою домінантою у пізнього Б.Пастернака є означення, що акцентує в предметі головні його якості. «Художника, – писав Л.Озеров, – цікавить не стільки те, чим один предмет нагадує інший, скільки сам предмет, саме явище – безвідносно до порівняння, яким би несподіваним і яскравим воно не було» [3, с.11].

А.Лівінгстоун вважає, що пастернаківське тяжіння до простоти є яскравим вираженням оптимізму [7, с.169]. Справді, більшість пейзажних описів поета сповнені мажорним настроєм («Как небо празднично в прорывах» [4, т.2, с.86]), у них звучить щира авторська надія на безсмертя, вічність, усвідомлення сенсу життя.

Вірш «Сосны» якнайкраще репрезентує прозорість і простоту стилю пізнього Б.Пастернака. Розгорнуте метафоричне уподібнення соснового лісу морю подається тут не одночасно, як це було властиве ранньому пейзажу поета. Це уподібнення набуває реалістичного мотивування: ліричному героєві ввижається море «где-то за стволами», і поступово уявне стає реальним. Думка про набуття людиною безсмертя в єднанні з природою («И вот, бессмертные на время, / Мы к лику сосен причтены» [4, т.2, с.23]) потужно звучить у пізній ліриці Б.Пастернака. Тому пейзаж насичується церковною лексикою: «причтены <...> к лику», «ладаном дыша».

Живописність та емоційність пейзажної картини Б.Пастернака посилюється епітетами, які відверто домінують у збірці «Когда разгуляется». Епітет може виступати у складі порівняння: «Но навалились пустыки / Горой, как снежные завальи» [4, т.2,

с.106], мати метафоричний зміст – «отчаянные холода», «потный трактор». Подекуди поет уживає неологізми, утворені на підставі уподібнення: «заволосател» (про ліс), «заболотил» (про дощ), «лиловогроздый» (про бузкові гілки). Цей засіб увиразнення мовлення є проявом індивідуально-авторського стилю письма.

У вірші «Весна» (1944) зі збірки «На ранніх поездах» переважає спокій («на душе светло и тихо»), тут немає великої кількості метафор, автор використовує лаконічні епітети («живее воробьев шумиха», «земной могучий голос», «весеннее дыхание», «старинная Прага» тощо), що дозволяє легко і невимушено відобразити атмосферу поезії. Особливістю пейзажу є те, що Б.Пастернак уміщує його в загальну, цілісну картину світу.

*Везде трава готова вылезти,
И улицы старинной Праги
Молчат, одна другой извилистей,
Но заиграют, как овраги.*

*Сказанье Чехии, Моравии
И Сербии с весенней негой,
Сорвавши пелену бесправия,
Цветами выйдут из-под снега [4, т.2, с.71].*

Отже, природа живе одним життям із цілим світом. Природа – органічна частка навколишньої дійсності, котра гармонійно співіснує як з історією, так і з сучасним, як з людиною, так і з суспільством. А.Якобсон відзначив метаморфозу часу і простору, представлену в пейзажах Б.Пастернака [6, с.133]. Так, у вірші «Ночь» (1956) з неба перед льотчиком постають картини історичного минулого, що поступово змінюють одна одну, відбувається трансформація і «перетікання» просторів (у поле зору ліричного героя потрапляють материки, котельні, підвали, міста тощо). Тут зустрічається поширення у поезії Б.Пастернака прийом уподібнення «високого» «низькому», духовного – матеріальному: льотчик зник у тумані, «Став крестиком на ткани / И меткой на белле» [4, т.2, с.96], а замість його віражів з'являється паралельний образ, завдяки якому нічне небо постає безкінечним:

*И страшным, страшным креном
К другим каким-нибудь
Неведомым вселенным
Повернут Млечный Путь [4, т.2, с.96].*

Останні дві строфи – звернення до творчої природи, в якому повторюється заклик «не спи», заклик творити, сягнути вічності разом з природою.

Усунення межі між небом і землею («Крадучись, играя в прятки, / Сходит небо с чердака» [4, т.2, с.108] («Снег идет»), «С земли и неба стерта грань» [4, т.2, с.121] («Пахота»)) вияскравлює характерну рису творчого методу Б.Пастернака – принцип єдності. Змальовуючи картину природи, поет подає не просто опис окремого локусу, а зображує ніби цілий світ, єдність життя загалом.

*Как изваяны тщи и коряги
И кусты на речном берегу,
Море крыш возвести на бумаге,
Целый мир, целый город в снегу [4, т.2, с.111].*

За слушним спостереженням А.Якобсона, ця «цільність буття» у пізнього Б.Пастернака виявляється більшою мірою, аніж у ранній період творчості [6, с.78]. І це дійсно так, адже філософські роздуми про сутність світу, сенс життя, місце та призначення людини переважають у пейзажах поета цього етапу його творчого шляху.

Тема пошуків «самої суті», «серцевини» є однією з центральних у збірці «Когда разгуляется». Вона знайшла відбиток й у пейзажних замальовках віршів «Осенний лес» («Не скрыта ли в нем западня» [4, т.2, с.88]), «Первый снег» («утайщик», «из скрытности», «для отвода глаз», «скрывать»), «Снег идет» («Крадучись, играя в прятки» [145, т.2, с.108]) тощо. У пізній ліриці Б.Пастернака простежується велике прагнення поета до пізнання сутності речей, предметів, явищ. На образно-мовному рівні поет досягає цього завдяки двом принципам, що визначила Ж.Дозорець. Перший – це «роздвоєння подій, речей, явищ» [1, с.61]. Так, у пейзажах відбувається зменшення космічних розмірів до земних («В Париже из-под крыши / Венера или Марс / Глядят, какой в афише / Объявлен новый фарс» [4, т.2, с.96]), матеріалізація неба («И небо в тучах, как в пуху <...> / Застряло в сучьях наверху / И от жары не движется» [4, т.2, с.79]), роздвоєння образу зорев (липень – «жилец приезжий», «дачник-отпускник», «привидень», «домовой» тощо), словесне («Насторожившись, начеку / У входа в чашу / Щебетет птичка на суку» [4, т.2, с.119]), експресивно-стилістичне («Пронизан солнцем лес насквозь» [4, т.2, с.82] – «Солнце садится, и пьяницей / Издали, с целью прозрачной / Через оконницу тянется / К хлебу и рюмке коньячной» [4, т.2, с.127]) [1, с.61–62]. Другий принцип полягає у «зближенні»: 1) явищ дійсності за допомогою метафор, порівнянь, оксюморонів тощо; 2) мовних явищ, що сприймаються по-різному (прозаїчної й поетичної мови, різноманітних стилістичних шарів, нелітературних і літературних явищ тощо); 3) розрізнених у звичайній свідомості поетичних явищ (так, небо у Б.Пастернака не просто відображується у воді, а «сходит наземь») [1, с.62, 65]. Отже, така організація образів природи допомагає не лише досягти композиційної єдності збірки, а й відобразити філософський підхід митця до осягнення дійсності.

Пізня лірика Б.Пастернака набуває широкого філософського змісту, у зв'язку з цим і пейзаж утрачає суто зображальні якості, сприяючи розкриттю одвічних питань, що хвилюють ліричного героя та автора: життя і смерть, свобода і насильство, кохання і смисл буття тощо. Пейзаж у пізніх збірках митця слугує відображенню життя як екзистенції, як «творчества и чудотворства», як безкінечного процесу особистісних «открытий». Через пейзаж знаходять утілення провідні теми пізньої лірики поета – безсмертя і воля. Письменник утверджує думку про те, що в єднанні з природою людина здобуває безсмертя і творчу свободу («Сосны»). Центральними концептуальними категоріями в поезії Б.Пастернака є «життя» і «мистецтво». Пейзаж нерідко виступає з'єднувальною ланкою поміж ними, дозволяючи авторові висловити погляди на сутність мистецького покликання («Художник», «Памяти Марины Цветаевой», «Зима приближается», «Во всем мне хочется дойти до самой сути...» та ін.). Б.Пастернак порівнює вірші та процес їх творення з природними образами: сад, гроза, аромат квітів тощо. У

пізній ліриці митця утверджується розуміння природи як самоцінного світу і таємниці всесвіту, до якої художник має долучитися. Тож філософська функція пейзажу набуває глибокого культурологічного контексту, сприяючи осмисленню сутності мистецтва, пошуку шляхів відновлення порушених зв'язків, відродження світової гармонії.

У філософських пейзажах Б.Пастернака пізнього періоду відбувається поєднання побутового й буттєвого планів. Змальовуючи пейзаж очима звичайної людини, яка спостерігає за змінами природи в коловоротах долі, письменник наповнює окремі миттєвості глибоким змістом, утверджуючи думку про цінність людського життя в усіх його проявах.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Дозорец Ж. А.* Б. Л. Пастернак. Когда разгуляется (книга стихов как целое) / Ж. А. Дозорец // Русский язык в школе. – 1990. – № 1. – С. 60–66.
2. *Мусатов В. В.* К проблеме генезиса лирики Бориса Пастернака / В. В. Мусатов // Известие АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1990. – Т. 49. – № 5. – С. 403–413.
3. *Озеров Л. А.* Язык поэзии Пастернака / Л. А. Озеров // Русский язык. – 1996. – № 22. – С. 11.
4. *Пастернак Б. Л.* Собрание сочинений : в 5 т. / Б. Л. Пастернак. – М. : Художественная литература, 1989 –
Т. 1 : Стихотворения и поэмы 1912–1931. – 1989. – 751 с.
Т. 2: Стихотворения 1931–1959. Переводы. – 1989. – 703 с.
5. *Померанц Г.* Неслышанная простота: (О поэзии Бориса Пастернака) / Григорий Померанц // Литературное обозрение. – 1990. – № 2. – С. 19–24.
6. *Якобсон А. А.* Почва и судьба : сборник / Анатолий Александрович Якобсон. – Вильнюс-Москва : Весть, 1992. – 350 с.
7. *Livingstone A.* Pasternak's Last Poetry / Angela Livingstone // Pasternak : A Collection of Critical Essays / [ed. by V. Erlich]. – Englewood Cliffs : Prentice-Hall, 1978. – P. 166–175.

Янина Тагильцева

ФИЛОСОФСКАЯ ФУНКЦИЯ ПЕЙЗАЖА В ПОЗДНЕЙ ЛИРИКЕ Б.ПАСТЕРНАКА

В статье исследуется философская функция пейзажа в поздней лирике Б.Пастернака. В центре внимания – сборники поэта «На ранних поездках» (1943) и «Когда разгуляется» (1959). Отмечается глубокое философское содержание описаний природы, что помогает автору раскрыть ключевые проблемы бытия (жизнь, смерть, вечность и др.). Рассматриваются художественные средства создания пейзажа.

Ключевые слова: лирика, пейзаж, философия.

Yanina Tagiltseva

PHILOSOPHICAL FUNCTION OF LANDSCAPE IN A LATE LYRIC POETRY OF B.PASTERNAK

The article deals with the philosophical function of the landscape in B. Pasternak's late lyrics. The attention is paid to the collections «Na Rannih Poyezdah» (1943) and «Kogda Razgulyayetsya» (1959). Deep philosophical content of nature descriptions that help the author to solve key problems of being such as life, death, eternity is noted. Artistic means of landscape creation are considered.

Key words: lyrics, landscape, philosophy.

Одержано 10.02.2010 р., рекомендовано до друку 25.03.2010 р.